

„RENDBEN VAN MINDEN”

Tar Sándor: *Tájékoztató* (szerkesztette Lakner Lajos)

A címben szereplő idézet az 1995-ben megjelent *A mi utcánk* első novellájának végén áll,¹ és mintha egy német fordulat fordítása lenne: *Alles klar*. Ez pedig visszautal Tar pályakezdésére, arra a szociográfiai dolgozatra, amellyel a *Mozgó Világ* által kiírt pályázaton 1976-ban első díjat nyert. Ennek az írásnak a címe: *Tájékoztató*. „Tar a *Tájékoztató* című írásával lépett be a magyar irodalomba, amit szociográfiként értelmezett a kritika. S ez alapvetően határozta meg művei recepcióját.” (9.) De a kritika nem is értelmezhetette másként, hiszen egy szociográfiai pályázatra készült dolgozatról van szó. „A [Tarral] foglalkozó írássok szociográfiai látásmódról és formaalakításról beszélnek, arról, hogy [...] a kismizmizetteket teszi láthatóvá, olyan világokat, amelyek ismeretlenek a társadalom előtt, de alig tud róluk valamit az irodalom is.”² Ez a széleskörűen elterjedt vélemény Esterházy Péter egy mondatából indul ki: „Akik nem tudnak beszélni, azok helyett annak kell beszélni, aki tud.”³ Én mégis másképp szeretnék elindulni, azt szeretném állítani, hogy itt nem a hézagokról és a perifériákról van szó, ellenkezőleg: ez az ország, a Kádárkori és a közvetlenül a rendszerváltás utáni Magyarország. (Ezúttal eltekintenek attól a kérdéstől, hogy akkor Tar hogyan vélekedett a rendszerváltásról.) Esterházy *A te országod* című, eredetileg az *Alföldben* 1990 októberében megjelent novelláról írja: „S rögtön [...] kezdődik, elkezdődik a szomorúság folytonos sivársága, nem kietlenség ez, csak a tér kietlen, vagy akár az emberek is, talán, minden, mit látni, az kietlen [...]”⁴ „[A szereplők] sokszor nyomorúságos, embertelen körülmények között dolgoznak, élnek. Hogy miért, azzal nemigen foglalkoznak. Saját céljaik vannak; munka, család, lakás, melyek eléréséhez csodára lenne szükség vagy egy újakezdett életre. Ám a csoda elmarad, a mindennapos küzdelem, vegetáció pedig az áttöréshez túlon túl kevés.”⁵ Ez a kép jelenik meg (csak most éppen az NDK-ba helyezve) Tar első művében is.⁶

¹ Tar Sándor: *A mi utcánk*, Magvető, Bp., 2017. 11.

² Uo. Lásd Tar Sándor: *A térkép szélén* (elbeszélések), Magvető, Bp., 2003.

³ Esterházy Péter: *Az elefántcsonttoronyból*. Magvető, Bp., 1991., 18.

⁴ I. m. 17. A „sivársága” szó helyett az eredetiben „szivársága” áll, ami nyilvánvalóan elírás; lehetséges lett volna még a „szivárgása” olvasat is, de ez könnyen elvethető.

⁵ Sütő Csaba András: Tar Sándor. Íróportré. http://www.szepirodalmifigyelo.hu/pdf/2005/05-1-017-portre-tar_suto.pdf

⁶ Tar Sándort elmondása szerint elsősorban e művével zsarolva szervezték be. Lásd ehhez: „Ebből nem lehet kijönni”. Keresztury Tibor interjúja, *Magyar Narancs*, 2002/3. (A szerk.)

Déry Múzeum
Debrecen, 2017
263 oldal, 4375 Ft

(I. A mű) A *Tájékoztató* cím egy prospektusra vagy füzetre utal, amelyet az NDK-ba dolgozni menő fiatalok kézhez kaptak. De a szó magára a dolgozatra is utalhat: tájékoztató a hazai közönségnek az NDK-ban dolgozó fiatalok helyzetéről és életkörülményeiről. Igen, tájékoztatni kell, mert a hivatalos ideológia nyelve teljesen elfedi a realitást. „A tudomány és a technika fejlődése egyre fokozza az igényt a szakemberek, a fiatalok nemzetközileg is helytálló tudása, sokoldalú szakmai tapasztalata és ismerete iránt. Ennek megfelelően a szocialista országok között az eddiginél szélesebb körben bontakozik ki az együttműködés, a fiatalok szakmai tapasztalatcseréje.” (21.) Aztán ez még néhány bekezdés erejéig ebben a stílusban folytatódik. Mérhetetlen hazugságok, szépen, gördülékenyen összefűzve; Tar Sándort azonban nem a szólamelemek gyalázatos összekapcsolása érdekli, és ezek ellen nem is a nyelv valamifajta megújításával próbál harcolni, hanem azt a háttérben álló idillt problematizálja, amelyet ez a szöveg sugall. Hát mi lehet szebb annál, mint amit a tudomány és a technika fejlődése vált ki, mint ami a szocializmus keretei között valósul meg, és ami a személyiség szintjén is gazdagodást (tapasztalatcserét) jelent? Ezen a ponton lehet talán legelőször megragadni Tar írásmódját: a szociográfiai leleplezést. A szociográfia jelentőségét Deczki Sarolta a következőképpen jellemezte: „[Tar Sándor] saját magát [...] elsősorban és mindenekelőtt szociográfusként érti, ahogyan írja: [...] »Jelenleg is szociográfiát írok, talán ez lesz a kifejezési formám.« Nem mindig érdemes hitelt adni az írói önmeghatározásoknak, jelen esetben azonban mindenképpen érdemes komolyan venni. Már csak azért is, mert Tar [...] írói pályája egy szociográfiai írással indult, és ez a tematika és poétika mindvégig meghatározta azt, ahogyan a világhoz, és ahogyan az irodalomhoz viszonyult.”⁷

Nem is akármilyen szociográfiáról van tehát szó, hanem egy kritikai leleplező szociográfiáról. A *Tájékoztató*ban ez csak fokozatosan bontakozik ki. Először onnan indulunk, hogy az NDK-ba jelentkezők, illetve az oda elindulók tudatában a propaganda ilyen-olyan formában még erőteljesen jelen van. „Azt mondják, jól lehet keresni, de van, aki panaszkodik is. [...] Nem jártam még külföldön, ezért is akarok kimenni, hogy ugye tájakat, meg azt a népet megnézi az ember, megtanul németül, a haver is úgy kever a német csajával, hogy utca hosszat bámulják.” (23.) Külön és hosszan lehetne elemezni a hetvenes éveknél ezt a szlengjét, de Tar Sándor talán csak egyvalamit mondana róla: nyelvileg ez ugyan más, mint a politikai propagandaszöveg, de mégis e propagandának az emberi életre való vonatkoztatásával jön létre. Egy sajátos újrafogalmazásról van tehát szó, amely ugyanakkor nemcsak a személyességre, hanem a korosztályi szempontokra is épít. De van még egy nagyon fontos különbség: az első személyes megszólalásnál az idillben már is keletkezik egy kis repedés: van, aki panaszkodik, rosszakat mesél. Az idill a remények szintjén él; a remények pedig egy jó és sikeres életre irányulnak, amelynek a középpontjába az NDK-s munkavállalás kerül. „Ha hazajövök: Huszonkét éves leszek és elvisznek [katonának], az ugye két év, és huszonnégy éves koromban szabadulok. Akkor gondolom, egy évig részeg leszek, az huszonöt. Utána már csak azt a kis időt kell kibekkelni a nyugdíjig [...]” (23.) Milyen szívesen követtük volna ennek az útra kelő szegény vándorlónak az életét, mennyire kíváncsiak lennénk, hogy teljesültek-e a várakozásai, hogy boldog lett-e. „Indulok ködös messzeségbe / Gyönyörű istentelenségbe / Csattog a kegyetlen távol / Valaki keresztet ácsol.” (22.) És így rögtön létrejön egy bizonyos feszültség: a hatalom propagandája az idillt hirdeti, az elinduló ember pedig reménykedik, miközben a horizonton már megjelenik a szenvedés és a szorongás. (Mit tudunk meg erről az emberről? Hogy férfi, húsz év körüli, nem volt büntetve, de már volt másodrendű vádlott, szakképzetlen.) Ez a fiú eltűnik, utána nagyon sokan megszólalnak, magyarok és NDK-sok, munkások és főnökök, KISZ-, párt- és szakszervezeti funkcionáriusok, fiúk és

⁷ Deczki Sarolta: Vonat a semmibe, *Literatura*, 2013/4. 28. A belső idézet helye: Tar Sándor: Válaszok kérdésekre. <http://www.tarsandor.hu/>

lányok, rendesek és randalírozók stb. Ezek a hangok összekuszálódnak, beszél itt mindenki, nem egyszerre, de szinte egymás szavába vágva. Hatalmas hangkavalkád jön létre, amely összességében nem egy emberi sorsot ír le, hanem egy helyzetet. A „rendben van minden” helyett egyre inkább katasztrofális képet láthatunk magunk előtt. A legdöbbenetesebb képet valószínűleg egy otthonnevelő nyújtja, aki a fiatalok hazautazása után leltárt készít: „A bejárati ajtó több helyen beszakítva, a csengő kitépve. Az előszoba falán meztelen nők, plakátok, a WC-ben szennyes ruhák, erős ürülékiszag, csupasaz égő, törött üléke, a fürdőkádban borotvapengék, hajszálak, szemét, a tükör törött, az üveggolc leszakadva, mocskos felmosórongy, partvis, bukósisak, motoralkatrészek. A konyhában megszámlálhatatlan üres üveg, szennyes tányérok, evőeszközök, ételmaradékok, légy, csepegő víz-csap. A gáztűzhelyen vastagon odakozmált ételmaradékok, zsír, a sütő fogantyúja leszakadva. [...] A szobában az ágynemű az ágyakon nincs felhúzva, mindenféle ruhadarabok, lim-lom, a szekrények tetején üres üvegek tömege, egy gitár húrok nélkül, használt tévé szétszedve.” (63.)⁸ Egy munkásszállás, amelyikből éppen kiköltöztek.

Lakner Lajos szerint: „[Tar] nem leír, nem jellemez, nem elemez, hanem elmesél. A történetek ugyan előbb esnek meg, de csak a mesélés révén lesznek láthatóvá.” (11.) Szerintem viszont a *Tájékoztató* leghatásosabb részei leírások, miközben aligha tagadható, hogy történetek, történetfördékek is előfordulnak, de még ezek is az NDK-s munkásszálló-világ bemutatását szolgálják. Így azt hiszem, hogy itt végső soron mindent a „leírás” fogalma alá lehet szubszumálni. És a leghatásosabbak azok a szövegrészek, amelyek egy életmód nyomait veszik számba. A dolgozat végén van egy szöveg, amely a búcsúzásokat gyűjti egybe, és ezen belül több ember szólal meg, szinte kórusban, egymásra felelő rövid tómondatokban. A kiinduló fiút elvesztettük, ám most sokan, ha nem is egyszerre, de gyors egymás utánban és egyetlen mondatban összegeznek. „Elég keserves dolog elmenni innen, az ember csak megszokja, aztán mire megszokja, mehet haza. Én jól éreztem magam, csak a tokosok ne lennének. Én az életben nem jövök ide többet. Én azt hiszem, a katonaság után újra visszajövök, mivel itt van a menyasszonyom. Az volt a legjobb, hogy szabad az ember, azt csinál, amit akar, hát, ha még egyszer kezdeném, egy kicsit másként csinálnám.” (70.) Az elutazás pillanatában a szörnyűség nyomai már elhalványulnak, és senki nem ezeket a nyomokat, hanem az időszak egészét emeli be az emlékezetébe (vagy legalábbis ezt artikulálja). De ez mindegy is: emeljétek be így vagy úgy az emlékezetetekbe, sajnáljátok, hogy vége lett, vagy fogadjátok meg, hogy nem jöttök ide többé, ez a szörnyűsége világ mégiscsak az életetek része marad. És ez az időszak volt annyira hosszú, hogy felejtethetlen legyen. A dolgozat végkicsengése az, hogy e körülmények előidézésében és fenntartásában ti is ludasok vagytok, sőt átlalatok reprodukálótok. És felfalták a fiatalágotok talán legfontosabb szakaszát. És ez volt a feltétele annak, hogy végső soron az ideológia és a propaganda szintjén „minden rendben” legyen. A fiatalok eljöttek, és talán arra gondoltak, hogy még előttük az egész élet, és „ebbe bele kell bolondulni”.⁹

(II. Dokumentumok) Ha egy történész egyszer meg akarná írni az NDK-beli vendégmunkások helyzetéről szóló részletes beszámolót, akkor ebben a kötetben páratlan értékű doku-

⁸ Teljesen hasonló leírással találkozunk *A Te országod* című novellában is. Miután feloszlott a brigád: „Nem volt már porta sem, az üres ágyakról lehúzták az ágyneműt, szekrényeket, asztalokat hurcoltak, és csütörtöktől nem volt gáz. Az épület előtt a gyepet ellepte a szemét, aki elköltözött, az kidobált minden felesleges dolgot az ablakon, vagy a szoba közepén hagyta, a harmadikon a gépközlelők meg is gyűjtötták, aztán bevették az összes ablakot, énekeltek, törtek-zúztak, a tűzoltók csináltak rendet. És mindenki ivott, sokan nem jártak már be dolgozni sem, volt, aki munka után szaladgált, de hiába, mert kiderült, hogy van valami rendelkezés, hogy vidéket nem lehet felvenni.” Tar Sándor: *A te országod. Válogatott és új novellák*, Századvég Kiadó, Bp., 1993, 267–268.

⁹ Tar Sándor: *A mi utcánk*, i. k., 66.

mentumokra lelhet. A kiindulóponton Tar Sándor 1967-es, a KISZ küldöttgyűlésén tartott beszéde, a végponton pedig az 1975 szeptembere és 1976 októbere közötti népnevelői munkáról szóló naplója áll. Azt egyértelműen lehet látni, hogy Tar hatalmas fejlődésen ment keresztül: a korai beszéd ugyanis még teljesen a hivatalos pártzsargon hangján szól. „Ehhez a munkához elengedhetetlenül szükséges, hogy ott legyünk a fiatalok között, ne szigetelődjünk el, igyekeznünk kell, hogy politikai képzettségünket állandóan növeljük, tájékozódjunk a legfrissebb politikai eseményekről, hogy irányítani tudjuk fiataljaink hangulatát.” (82.) Mintha minden nehézség politikai kérdés lenne, mintha az összes probléma, a végtelen külső nyomor, az alkoholizmus, az erőszak, a rongálás mind politikai okok miatt lenne. Mintha csak az lenne a baj, hogy a fiataloknak nincs (abban az időben így mondták) szocialista öntudatuk.

Aztán 1969-ben *Szöke város* címmel írt egy terjedelmes verset, amely éppen ellenkezőleg a magánélet kitüntetését mutatja. Azt is tudjuk, hogy a vendégmunkások között voltak, akik társat találtak maguknak, kiköltöztek a munkásotthonokból, ők jó munkaerők voltak, és egyébként ebben a kötetben (e verset leszámítva) csak az említés szintjén jelennek meg. „Hansi legyintett és azt mondta Scheisse / és igaza van / én kommunista vagyok / és szégyellem magam / Sabine te almaarcú lelkiismeret / Szöveteket roncsoló X-sugárral a szemedben / Hansi te kis germán isten / milyen reménytelenek vagyok és üresek.” (108.) Ez a vers (bár mint műalkotás valószínűleg nem túl jelentős) azt mutatja, hogy átkozottul nehéz egy reményvesztett, értékeiben lepusztult világhoz asszimilálódni. És Tar most már úgy érzi, többszörösen bocsánatot kell kérnie azért, mert ő kommunista. Hogy a saját kommunista-volta akadályozza a mindennapokba vagy a boldogságba való belépését. „Sabine én kommunista vagyok / én az vagyok / az ágyamon ült kuporgott / felhúzott térdekkel és figyelt / azt mondta nem baj / csak ne egyem annyit magam.” (109-110.)

Valamikor 1976-ban Tar írt egy jelentést a „megyei munkaügyi megbízottnak” a drezdai lakóotthonban uralkodó állapotokról. Ebben azt lehet látni, hogy az őszintébb és reális helyzetleírás most már a politikai nyelvet is elérte. „Igen sok a fegyelmezetlenség: garázdaság, verekedések, iszákosság. Emberileg fejletlen, szellemileg alacsony színvonalú, alacsony erkölcsi értékű csoport. Igen sok fiatal otthon rossz családi körülmények között él, de ez nem az anyagi körülményeket jelenti, mert e téren általában fordított a helyzet. A nevelő tevékenység döntő részét a fegyelmezés képezi.” (176.) Tar a jelentésben nyilván kötelességből teljesen azonosul a funkcióval: ő mindenben kívül áll, és amivel azonosulhat, az a párt- és politikai vezetés. Szerinte három nagy probléma van: az alkoholizmus, a nacionalizmus és a nihilizmus. És itt nem teljesen egyértelmű, hogy ezek otthonról hozott problémák, vagy pedig az új helyzethez való alkalmazkodás nehézségei hívták őket életre. A nacionalizmus kapcsán Tar meg is jegyzi: „Ez a magatartásforma azért is paradox, mert igen sokan sváb szülők leszármazottai.” (176.) Itt állunk meg egy pillanatra: ezen az egy utaláson kívül sehol sem szerepel, hogy az NDK-ba kimenő vendégmunkások nagy része Komárom megyei bányászcsaládokból származó magyarországi német fiatal volt. Tar utal rá: zűrés családi körülmények közül érkeztek. A fiatalok az 1950 és 1958 között született generáció tagjaiból kerültek ki. A családok egy jó részét a háború után kitelepítették, megfosztották minden vagyonuktól, még az is lehet, hogy a háborút követően magas volt a csonkacsaládok száma. Mindenesetre ezek a fiatalok már elvesztették a nyelvüket és a kultúrájukat, az NDK-ba kerülés ennek a visszaszerzésére tett kísérlet is volt. Ebből sem lett semmi.

Tar 1975 szeptemberétől 1977 júniusáig naplót vezetett. Az utolsó feljegyzések azonban már itthon készültek, mintha már áprilisban hazajött volna. De a naplórészletben így is van egy hatalmas hézag 1976 augusztusa és 1977 áprilisa között. Előtte Tar betegsége panaszokká, „gyomorhurut, vagy valami ilyesmi”. (196.) Jó okkal feltételezhetjük tehát, hogy Tar már a megbízatás lejárta előtt hazajött.) A napló valóságos előzménye a

*Tájékoztató*nak. Itt is megjelenik már a panaszkodás a fiatalok viselkedésére, de soha sincs panasz a párt- és állami szervekre. 1976 júliusa van, szombat: „Jurida látogatói a szemközti épület tövében aludtak az éjszaka. Illetve: ittak stb. Reggel a bokrok alatt részeg, kitakározott magyarok voltak láthatók, szemét, csikk, sörös üvegek és mocskos plédok között. Délben Marosvárit részegen hazafuvarozta Schulmann. [...] Este megérkeztek Brandték.” (195.)¹⁰ Aztán jön az állandóan visszatérő zárómondat: „Különös esemény nem történt”. (Ez a „rendben van minden” egy változata, kicsit magyarosabb csengésű alakja.) A naplóból azt lehet látni, hogy Tar Sándor kívülállásának (vagy -maradásának) esélye is rohamosan csökken. 1976 szilveszteréről így számol be: „Szilveszterem jobban telt, mintha otthon lettem volna. Bár mostanában nagyon tudok egyedül inni. Azt hiszem, ennek nem lehet jó vége. Nálam szilvesztereztek Odlerék [stb.]. Berúgtam, bár ez nem jelent semmit, mert mindenki részegebb volt, mint én.” (191.)¹¹ Ha valóban a fentiekben említett bajok a legnagyobbak, akkor Tarnál magánál is megjelenik az alkoholizmus, és lassan érlelődik a „nihilizmus” is. És nem csak ezen a világon nem sikerül kívül maradnia, de a kívülmaradás nem is ábrázolható a naplóval. Pedig Tar meg van győződve arról, hogy erről a világról csak kívülállóként lehet és szabad írni. Így egyrészt nagyon jól jött a „szociográfiai” pályázatkiírás, de még mindig meg kellett oldani a beszélő pozicionálásának feladatát. Erre fogja majd kitalálni a sajátos hangkavalkádot.

(III. *Tanulmányok*) A Magyar irodalom történeteiben semelyik Tar-mű nem kapott önálló fejezetet; ennek ellenére a Tarról szóló irodalom mégis szépen gyarapodik. Esterházy 1991-es mondata szép távlatokat nyitott a recepció számára: „Magyarországon ma Bodor Ádám után a legjobban novellát írni Tar Sándor tud.”¹² De a *Tájékoztató* még így sem kapott eddig különösebb figyelmet.

Bartha Eszter tanulmányának feladata ebben a kötetben minden bizonnyal az volt, hogy a Magyarországról az NDK-ba irányuló munkavállalás általános társadalomtörténeti háttérét vázolja. Ehhez a két ország berendezkedésének azonosságait és különbségeit kellene elemezni. A valójában létezett szocializmus két változatát Bartha Eszter „jóléti diktatúrának” nevezi. „Az így létrejött rendszert azért neveztem el jóléti diktatúrának, mert annak elismerésén alapult, hogy a proletárdiktatúra nem tudta megváltoztatni az emberi szükségleteket, sem pedig azok kielégítésének módját: nem sikerült kinevelnie azt a szocialista embert, aki önzetlenül a közösségért él és dolgozik, és magasabb kulturális igényei vannak, mint a kapitalizmusban kizsákmányolt bérmunkásoknak. Ehelyett a hruscsovi »olvadással« együtt létrejött egy társadalmi alku a rendszer bázisának teremtett nagyipari munkásosztály és a nevében uralkodó állampárt között: a munkások a biztos életszínvonal fejében lemondtak politikai követeléseikről, és érintetlenül hagyták a kialakult hatalmi struktúrákat.” (208.) Sok mindent kellene hozzáfűzni a hosszú idézethez: a biztos vagy magas életszínvonal inkább csak az ideológiában és a propagandában létezett,¹³ na meg

¹⁰ Valóban feltűnően sok a német családnév. De annál meglepőbb, hogy semmit sem tudtak németül, és vonakodtak részt venni a nyelvtanfolyamokon is.

¹¹ „Egy verekedést [is] elhárítottam. És O. Vince azóta barát. Meg még néhányan. Furcsa, ahogy olykor számolgom: ez is barát, az is – és valójában egyik sem. Olykor dühöngök magamban. És félek.” (191.)

¹² Esterházy Péter, i. m., 17.

¹³ Az egykori politikai gazdaságtan tankönyvekben a szocializmus gazdasági alaptörvénye, ha nem is az életszínvonal emelkedése volt, de a szükségletek egyre teljesebb kielégítése. Itt már legalább nem szerepelt a szükségletek formálása. De az ideológia ezt is nagyon rossz lelkiismerettel mondta ki, és állandó vitákat provokált a fogyasztói életvitel veszélyeiről: ilyen volt a fridsider-szocializmus vita, és később áttételesen, az „áru-e a kultúra?” kérdése kapcsán kibontott vita.

persze az ötvenes évekhez viszonyítva. Főleg az NDK-ban, de Magyarországon is, a Nyugatról jövő információk alapján világos volt: az életszínvonal nyomorúságos. Mindenesetre, ha az NDK és Magyarország berendezkedését ilyen közel húzzuk egymáshoz, akkor nehéz lesz megmagyarázni a reálisan létezett különbségeket: Magyarországon mégiscsak létrejött egy markáns ellenzéki kultúra, és a hiány is mérsékeltebb volt (köszönhetően az állandóan elakadó, majd nekilendülő gazdasági reformoknak). És innen kiindulva aztán igazán nehéz megmagyarázni, hogy milyen motivációk alapján ment el valaki Magyarországról az NDK-ba dolgozni. Bartha Eszter erre talán nem is akart közvetlenül válaszolni, a tanulmány egésze alapján egyfajta válasz mégis csak körvonalazható. (1) A magasabb bérek miatt (ez nem azt jelenti, hogy az átlagkeresetek az NDK-ban magasabbak lettek volna, csak azt, hogy vendégmunkásként többet lehetett keresni, mint itthon pályakezdőként, ami nem jelentett magasabb életszínvonalat, mert a hiány is nagyobb volt). (2) Az ember közelebb lehetett a kapitalista világhoz (meg lehetett tanulni az NSZK-ban használt nyelvet is).¹⁴

Kálai Sándor (aki több interjút is készített Tarral) az utazás motívumából kiindulva próbál rátekinteni Tar életművére. A dolgozat azonban sokszor csak elnagyolt utalásokból áll, inkább vázlatnak tekinthető. Az 1994-ben Petri György által készített interjújában az utazás inkább mint meg nem valósult vágy jelenik meg: Petri meg is kérdezi: „És egyáltalán nem utaztál?” A válasz pedig: „De jártam én Jugoszláviában, a cseheknel, oroszokkal, amit az ilyen körülmények között élő átlag magyar megjárt, azokat az utakat én is bejártam. Kivéve Bécsset, mert Bécsbe vásárló utakra nem jártam. *Nekem pedig az utazás lenne az igazi, az lenne a természetes állapotom, de már erre nincs lehetőség.*”¹⁵ De vajon utazás volt-e az NDK-beli munkavállalás? Ha a *Tájékoztató*ban az utazás motivációit nézzük, akkor az útra kelés kapcsán a következőket olvashatjuk: „Sokat mesélnék róla. Megtanulom a nyelvet. Világot látok. Városokat. Ott majd én, én lehetek.” (72.) A múból tudjuk, hogy ebből semmi nem valósult meg, az interjújában pedig Tar ezt mondja: „Nem szerettek bennünket a németek, nem tudtunk keveredni, még ha akartunk se. Nyolc-tíz emeleten laktunk csak magyarok, mondom, mint a gettóban.”¹⁶ Ezt a kicsit furcsa és ellentmondásos helyzetet Kálai ezzel a tézissel próbálja megragadni: „Az NDK-tapasztalat kapcsán olybá tűnik, mintha az író életét végeredményben az utazás lehetetlensége, s ezzel együtt a menekülés (önmagától előli menekülés?) lehetetlensége strukturálná.” (258.) Az biztos, a fiatalkori álmokból nem sok minden valósult meg. És az interjúból az is látszik, hogy most ötvennégy évesen, munkanélküliként (illetve szabadúszóként) sincs sokkal több lehetősége az utazásra. „A gyár helyett most az van, hogy haza kell járnom anyámhoz, aki idős, beteg, és van egy nagy kertje, azt rendben kell tartani, kapálni, elvégezni, ami éppen jön, aztán délután, meglehetősen gyűrött állapotban előkerülök, akkor kezdek valamit [...]”¹⁷ A kényszerek és kötöttségek után így újabb kényszerek és kötöttségek következtek, nincs menekvés.

A témához a legjobban illeszkedő, legalaposabban kidolgozott tanulmány Deczki Sarolta munkája. Az elemzések kiindulópontja: „A *Tájékoztató* »csak« leír, és nem keresi az okokat. Ha az olvasó arra kíváncsi, hogy miért alakult ez így, mi az oka annak, hogy a szocialista blokk reményiségének tartott fiatalok (és nem csak fiatalok) között igen gyakoriak voltak a különböző devianciák, akkor érdemes szemügyre venni azt, hogy az »anyarszágon« hogyan élt ez a réteg, honnan indultak és hová jutottak [...]” (240.) A *Tájékoztató*ban megjelenő munkásszállás-világ ugyanis nagyon hasonlít a magyar mun-

¹⁴ És ehhez még hozzáfűzhetnénk a kisebbségi létből adódó, a fentiekben említett sajátos és különös motivációkat is.

¹⁵ „... végül is mindenki, akárki akárhová téved, ezt írja: saját utazását az életben”. Tar Sándorral beszélget Petri György, *Beszélő*, 1994. november 10., 35–36. Kiemelés tőlem: W. J.

¹⁶ I. m. 35.

¹⁷ I. m. 36.

kásszállók világához, ahogy az Tar különböző novelláiban megjelenik.¹⁸ A magyar és az NDK-s világnak van egy közös szerkezeti sajátossága: az *otthonatlanság*. „Az otthonatlanság, a folyamatos átmenetiség olyan létállapot, mely már viszonylag rövid távon is rendkívül káros hatással van az egyén személyiségére. A szocialista korszakban pedig tömegek voltak kitéve ennek, mégpedig hosszú távon.” (240.)¹⁹ Deczki Sarolta előbb az otthonatlanság filozófiai, majd szociológiai-szociográfiai elméletét tekinti át. Én most csak az utóbbira szeretnék vetni egy pillantást. Az otthonatlanságnak két fontos alakzata volt, a távolról bejárók, akik munkásszállókba kényszerültek, és a közletről bejárók, akik már korábban a városi (elsősorban fővárosi) agglomerációba kényszerültek. Az előbbiekről Mátyus Alíz, az utóbbiakról Berkovits György írt meghatározó jelentőségű könyvet. Mátyus Alíz személyes vallomásokkal kezdi: „Az első napokban jobban szerettem a gyárban, mint a szállón. A szobatársaim furcsák voltak velem. Napszám nem szólhattam egy szót senkihez. És láttam, hogy figyelnek. Lehet, hogy nekem kellett volna kezdenem beszélni magamról, de nem váltottam én abban a szobában egy mondatot. Még csak nem is köszöntek nekem. Nem tudtam volna megszokni, nagy szerencse, hogy átkerültem másik szobába.”²⁰ Berkovits György pedig rögtön egy általános megállapítással kezdi: „A legnehezebben élő, legelesettebb munkásréteg az ingázó, első generációs, falusi munkáscsoport. [...] Meggyőződésem, hogy az ő vállukon van a legnagyobb teher, a legsúlyosabb társadalmi problémákat az ő létük fejezi ki.”²¹ Fogalmazzuk meg konkrétan vagy általánosan, a nehézségek óriásiak: „[Ezeknek a fiataloknak] nem volt igényük a művelődésre, nem olvastak, nem jártak színházba, moziba, sőt társasági életet is ritkán éltek. Esetleg a közeli rokonokkal, szomszédokkal tartották a kapcsolatot, de sokszor erről is lemondtak, mert pénzbe kerül. Vagyis meglehetősen visszavonult, beszűkült életet éltek, így aligha csoda, ha többségüknél a tanulásnak, a tudásnak sem volt nagy értéke.” (245.) Nem kell csodálkoznunk: a szocializmus előzményei, az erőltetett iparosítás, a társadalom mesterséges átstrukturálása szükségképpen hozta létre ezt a társadalmi mentalitást. Az NDK-ba irányuló munkavállalás ezért nem is *igazi* utazás: mindig ugyanott vagyunk, a reálishan létezett szocializmusban: itt is rendben van minden, meg ott is. Mindenütt virágzik a nyomor, a deviancia, a műveletlenség, az igénytelenség. És az alkoholizmus. „Ennek nem lehet jó vége” – írta Tar a naplójába. (191.)

¹⁸ Ilyen novellák *A kísértés*, a *Csóka* és a *Celofánvirág*.

¹⁹ Az „otthonatlanság” fogalma számomra már csak azért is nagyszerű választásnak tűnik, mert ebben jól el lehet helyezni a kitelepítésre vonatkozó tapasztalatokat is.

²⁰ Mátyus Alíz: *Holnapon innen, tegnapon túl*, Szépirodalmi, Bp., 1980, 9.

²¹ Berkovits György: *Világváros határán*, Szépirodalmi, Bp., 1976, 11.